

KELEMEN BENŐ ARANYKÖNYVE.

Egyházunk áldott emlékü jóltevője, a f. évben elhunyt Kelemen Benő, munkás és közhasznú életének kimerítő leírásáról és érdemleges méltatásáról, nem kétlem, gondoskodni fog a „Ker. Magvető“ t. szerkesztősége. Addig is azonban, a míg ez megtörténnék, érdekesnek tartom az ő aranykönyvét megismertetni, mely részben a megirandó étetrajzhoz is lényeges adatokat szolgáltat s nem egy tekintetben világot vet a mi szegény tanulóink küzdelemteljes iskolai pályájára szintugy, mint azon nevelési rendszerre, mely oly jellemeket tudott teremteni, mint a minő a Kelemen Benőé is volt.

Többször levén alkalmam elhunyt öreg nemes barátom házá-
nál megfordulni, sőt nyárban rendszeren heteket töltvén el vele szu-
csági kertjének hűs árnyában, nem egyszer hallottam őt ez arany-
könyvéről beszélni, de azt elkérni, megtiltotta nekem az a kegyelet,
melylyel ő arról mindannyiszor megemlékezett. A közelebbi múlt nyá-
ron hasonlóképpen szerencsém levén több időt hátrahagyott kedve-
sei társaságában tölteni, a mikor természetesen nem egyszer vala be-
szélgetésünk tárgya az elhunyt kedves emléke, nem mulaszthattam
el elkérni az aranykönyvet, melyet azóta többször átolvastam s mind-
annyiszor megilletődve tettem le kezemből.

Pedig hát ez az aranykönyv nem egyéb, mint boldogemlékü
Kelemen Benőnk édes atyjának fiára tett költségeinek jegyzéke, köz-
be-közbe egyes megjegyzésekkel kísérve. E jegyzéknek az aranykönyv
nevet a háládatos fiu adta, ki azt aranynyal szegélyezett kemény fe-
kete bőrtáblába köttette s széleit is megaranyoztatta. Teljes czime
ez: Diarium, melyben feljedzettem első fiu-magza-
tomnak Benjaminsnak tanittatására tölt költségei-
met az 1801. esztendőttől fogva, ha addig élek, tanit-
tatása végéig és fáradságimat. N.-Ernyei idős b Ke-
lemen Benjamin, ekkor a szt.-Mihályi unitaria eccle-
zsia papja.“

Ez aranykönyv megismertetése e sorok czélja.

Az aranykönyvet a következő előszó nyitja meg:

„Kedves fiam Benjamin! Sok tudósok, kiknek nyomdokaikat
is alig, sőt nem is követhetem, a magzatok neveléséről magok el-

méjekhez mérsékelt igen bölcs munkákat terjesztettek a világ eleibe, melyekből a szülők magzattjok aránt téjendő kötelességeket megérthetik, s ha nekik tetszik, követhetik is.

Én nem törekedtem abban, hogy a nálamnál tudósabb emberek munkáinál ezen tárgyban még bölcsebb munkának kidolgozásában izzadnék, mégis történhet, hogy azokat ezen csekély jegyzésem feljül haladja, mert azok csak javaslatból, én példával, azok szóval, én cselekedettel akartam azt megmutatni, mi a jó nevelés! s következőképpen tégedet édes fiam miképpen neveltelek, hogy tanítottalak s hogy tanítottalak és azért kötöttem össze ezen jegyzőkönyvecskémet, hogy ez körülötted volt fáradozásimat kibeszélje; mondom, nevezetes okokon kívántam nem a világ, hanem csak szemeid eleibe terjeszteni ezen nevelésodról való jegyzésemet; azért

Elsőben, hogy ezt te szorgalmatossággal megolvassván, meglásd, hogy én abból, a mi egy magzatja boldogságára törekedő atyának kötelessége, semmit el nem mulattam, a melyből, ha nem akarnád is, meg kell ismerned, hogy én jó atya voltam. Olvasd meg bár ne csak egyszer, hol találsz, hogy az iskolai tanulásra rendelt órákat ok nélkül az én restségemért házamnál töltötted volna! akkor mondom, mikor a tanítás, tanulás folyamatban volt, te magad vagy hevertél volna, vagy szolgálatodat, bárha kevés tudott volna is lenni, önön hasznomra fordítottam volna, vagy köntösöd, ruházatod nem léte csak egy napot hátrált volna, készebb lettem volna rongyoskodni, csak neked légyen ruházatod, szűkölködni, csak neked ne legyen fogyatkozásod; egy szóval terhes házám gondja között a volt első, hogy a szükségeseeknek nem léte miatt tanulásod ne hátrálódjék, tudva lévén előttem, hogy a tanulásban egy nap, sőt egy óra elmulasztása nagy kárt okozhat.

Másodszor egybeszedtem ezen jegyzésemet azért, hogy ha te az én sok szorgalmatosságom után is a tudatlanságnak sötétségiben találsz maradni, ne atyai kötelességem elmulasztásának, hanem csupán restségednek tulajdonítsd.

Harmadszor, ha téged az Isten magzatokkal szeret, olvasd a nálamnál bölcsebb emberek munkáit, melyeket kiadtak a magzatok neveléséről, e csekely példamat pedig kövesd s azoknál nagyobbra becsüld, úgy, ha jobban nem tudod, mint én magzataidat neveljed, úgy ruházd, úgy tanítsd, úgy taníttassad, hogy te is, azok is kötelességeiknek megfeleljetek.

Negyedszer irtam tovább ezen jegyzőkönyvemet azért is, hogy nagy szorgalmatossággal tőled megolvastatván, ha csak a ter-

mészet világa tanitana is tégedet arra, hogy a kölcsönt megfizetni köteleztetünk, ha elfelejtetné veled a háládatlanság (melyet nem reméllek) szülőid tiszteletét, én vagy édes anyád, ki minden körülötted való szorgalmatoskodásomban s reád tett költésemben egyik fél volt, s velem együtt boldogságodat úgy munkálta, mint én, ha mondom utolsó öregségre jutnánk, azon tőlünk reád tett sommát nekünk akkor visszafordítani Isten, ember és természet törvénye kötelez.“

E néhány sorhoz, ugy hiszem, nem szükséges magyarázat. Azok egy gondos édes atyára vallanak, a kinek legfőbb gondja gyermekének kimivelésében összpontosul. Azért kész minden áldozatot meghozni, a mi módjában áll. S midőn ezt meg is tette, nyugodt öntudattal mondja fiának, hogy ő „jó atya volt.“ Másfelől tudja azt is, hogy az ő legjobb igyekezete kárba veszett, ha azt érdemetlenre pazarolta; s ezért gyermekét teszi felelőssé. „Ha az én szorgalmatosságom után is a tudatlanság sötétségében talász maradni — ugymond — ne atyai köttelességem elmulasztásának, hanem csupán restségednek tulajdonítsd.“ Gyermeké iránti vakszeretet tehát nem teszi elfogulttá. Ad neki, de követel is tőle. Megvárja, hogy egykor ő is hasonló gondosságot tanusítson gyermekei iránt s ne felejtkezzen meg arról, hogy esetleg vissza kell fizetnie a vett jótéteményt szülőinek. Szóval, e néhány sorban a szülőknél gyermekeik s megfordítva, ezeknek szülőik iránti kötelességüket oly tisztán és világosan kifejezve találjuk, hogy e tekintetben valóságos erkölcstannak nevezhetjük, a melyet Kelemen Benó nemcsak megtanult, de be is töltött.

Az előszó után a neveltetési költségeket még egy kis jegyzés előzi meg, melyből megtudjuk, hogy a mi Kelemen Benónk 1792-ben, apr. 9-én született s 1801-ig az édes atyai szárnyak alatt neveltetett. Ekkor tks. Pálfi Elek ur kicsiny fiacskájának, Eleknek, kit a megelőző télen szintén id. Kelemen Benjamin tanított saját házánál, júliusban instructort hozatván, ennek, retsenyédi Máthé Jánosnak, keze alá adta fiát is. A nyári szünidőt aztán a kis Benjamin a kis Elekkel ez utóbbi szülői házánál töltötte, közös tanítójuk felügyelete alatt, míg ugyancsak 1801. sept. 1-én, tehát 9 éves korában sz. kereszturi gymnasiumunk növendéke lett.

Ez időtől kezdődik a tanittatási költségek pontos feljegyzése, hétről-hétre, a melyekből egy néhányat az akkori árviszonyokért érdekesnek tartok közölni. Egy nadrág ára 4 frt; egy kordován csizma 3 r. frt; egy selyem nyakravaló r. 2 frt; egy lájbi 3 r. frt; egy csizmafejtetés 1 r. frt 30 váltó kr; egy talpaltatás 20 v. kr; egy sapka 2 r. frt; egy báránybőr-kozsok 5 r. frt 30 v. kr. Az élelmi szereket min-

den héten vagy maga az édes atya, vagy az édes anya, vagy ezeknek szolgálja vitte Sz.-Kereszturra, a hol gazdasszonynak megfogadott Csifó Józsefné egy esztendőre 8 r. frtért a gyermeknek ezekből s minden hétre még 3 font husravalóért s egy szekér tűzifáért napon-ta kétszer főtt ételt adott. A tanító, Máthé János, kapott egy évre 5 r. frtot s egyszer-máskor vásárfiában 20—30 v. krt. A classis praeceptor 1 r. frt s hasonlóképpen vásárfiában 20—30 v. krt. Incorporatióért 1 rf; locusért 30 v. kr.

Az 1801-dik évről van még egy figyelemreméltó jegyzés az aranykönyvben, a mely sz.-kereszturi középtanodánk történetéhez becses adalékul szolgál.

„A gymnásium csak most kezdvén épülni — így szól az — midőn látnám, mely szoros a tanulók lakhelye a tanuló házak szűke miatt, arra beszélgettem az ipammal, kobátfalvi Nagy János urammal, hogy gyermekeink számára csináltatnánk egy házat, melyhez mindenkor jussunk lehessen, azért két legényemi levén, magam is felmentem a szt.-mihályi unitária ecclezsia havasaira s mindaddig ott voltam, míg egy házfát megvágattam, s magam is szüntelen vágtam s faragtam; ezt az ipam ugyan, lehozatni a havasból és felrakatni segített, de pénzbeli segedelem majd csak egyedül reám maradt, padlásnak való deszkára, zsendelyre, zsendelyszegre, kemenczére költöttem 28 r. frtot; egy ablakot ajándékozott Baczo Klára ifju-asszony és így egészen elkészítettem s lakóvá tettem egy szép kis házat a többek végibe, ezt mindazonáltal rubricába nem írom, engedje Isten, hogy gyermekeim és késő maradékim is vehessék jó hasznát.“

Igy épültek régen a mi iskoláink. Nem államsegélyből, nem fundációkból, hanem egyesek buzgóságából, sőt véres verejtékéből. Imé, egy szegény sorsu pap, hogy fiának lakházat csináljon, maga megy a havasra fát vágni, megveszi hozzá a deszkát és zsendelyt, s oda told egy szobát az iskola-pülethez. Mit mondok: épülethez? Hiszen a mi sz.-kereszturi iskolánk is kezdetben csak ilyen sövénykerítésű, tapaszos szobákból állott, a melyekhez képest ma talán a legutolsó falusi iskolaház is palota. S hogy ezen nyomorult viskókból milyen emberek kerültek ki, a többek között ott volt a mi Kelemen Benőnk, a ki maga is atyja szép példáját követve, nem egy áldozatot hozott iskoláinknak. Vajjon azok a tanulók, a kik most kényelmes Jakszobákban, ösztöndíjak mellett tanulnak, a tudomány mellé ragasztanak-e annyi jó cselekedetet, hogy azokról a későbbi nemzedékek is hálás kegyellettal megemlékezzenek?!

A mi a Kelemen Benő tanulását illeti, erre nézve édes atyja

az első iskolai évről ezt jegyezte fel: „Pümköst előtt examenre levoltam, helyes feleletén örvendtettem, s hazahozván pümköst ünnepére, többször be se vittem septemberig, mivel a Tiszt. professor a thorczkói synodusra menvén, diligentia nem volt.“

A második isk. év vonatkozó jegyzetek szerint „Máthé János Kolozsvárra menvén bővebb tanulás végett, helyette praeeptornak denominálta a T. professor ur Kelemen Mihály fratert.“ Gazdasszonyának, Csifónének meg a háza leégvén, kosztba ugyanazon árban Kis Józsefhez ment Osvát Zsigmond- és Fekete Jánossal, ugy egyezvén a szülők, „hogy egyik egy héten, a más másodikon, a harmadik harmadik héten tartsa el az asztalt,“ mihez képest most már csak három hétben egyszer kellett szülőinek Sz.-Kereszturra menni és élelmet vinni. A téli examenról örömmel jegyzi fel az édes atya fiáról, hogy „dicséretes felelete, stylusa érdemesítette őtet, hogy a syntaxisra promotiot nyert.“ De annál érzékenyebbek 1803-ból eme sorai: „25-a apr. Segesvárra utam levén, in transenna bémentem Kereszturott a papi házhoz, az hová midőn le akarnám hivatni, a Tiszt. pap jelenti, hogy a kertiben nehány negligens fraterekkel kártyázik; megvallom, nagy szomorúságot találtam ezen korhelységiben, hogy midőn mások szorgalmatosan tanulnak, ő magához hasonló negligens fraterekkel kártyázik, kegyetlenül megpirongattam, mig sirni fakadott, melyet magam is követtem s erősen megparancsoltam, hogy ha többször tanulás idején eféle cselekedetét észreveszem, kiveszem a kollegiumból és kézi mesterségre adom; azonban a dominus praeeptort se hagytam pirongatás nélkül, hogy miért nem vigyáz reá. Mindkettő kötelezte magát, hogy többször a nem lészen. Utinam. Akármint megharagudtam volt is, mégis Segesvárról pogácsát hoztam neki s félkoncz papiroost.“

Mily példás nyilatkozata az atyai szigornak és szeretetnek, a büntetésnek és megbocsátásnak! Csirájában elfojtani a rosszat, ez a földolog a jó nevelésnél s hogy ez a szerető apának sikerült, mutatja az, hogy az egész Aranykönyvben hasonló kihágásnak nyoma nincs. Ez oldalról tehát aggodalomra több oka nem volt. Ugy látszik azonban, hogy a mi Benjaminunk gyermekkorában beteges volt, mert a második iskolai évben is háromszor kellett e miatt hazavitetni. De a hogy jobban lett, az atya azonnal visszavitte Sz.-Kereszturra, hogy ok nélkül egy órát se mulasszon. „A caniculára hazajött ugyan — írja diariumában az idősb Kelemen — de Tks. Pálfi Elek ur, Elek fiának, ki nálam két télen quartélyozott, német praeeptort hozatván, nyárra én is Benjaminsat oda vittem és egész nyáron németet tanult.“

A harmadik isk. évben, 180^{3/4}, a magántanító ismét változik, mert Kelemen Mihály szintén Kolozsvárra megy s helyébe Füzi Ferencz lesz praeceptorrá. E mellett azonban a nyári német deák is a gymnasiumba menvén magyarnyelv tanulása végett, ezzel egy egyezett Kelemenünk atyja, hogy „mig Kereszturott léssen, mindennap egy órát Benjamins a németre tanítsa.“ A kösztozás is újabb változáson megy át, a mennyiben atyja Osváth Sigmond és Fekete János czimboraságával felmond, „mert — a mint diariumában írja — noha én voltam köztük szegényebb s én minden harmadik héten gazdagon kiállítottam az asztalt, a többi oly csekélyen, hogy kénytelen voltam hazul is segélleni fiamat.“ Minélfogva Benjamins ismét egyedül maradt kösztozásban s a szülők „ugyan reá kérték a gazdasszonyt, hogy tisztességesen főzzön, hogy a gyermek meg ne szomorodjék, levén egyébaránt is igen gyenge természetü.“

Ez isk. év végén Kelemen a poesisra promoveáltatott. Mire nézve a diariumban atyja ezeket írjai: „15-a junii exament tartván a Tiszt. professor ur, lementem s mindvégig ott voltam harmad napi g. Ekkor a Tiszt. professor urnak kedve volt Benjamin fiamat promovealni a poesisra, nevezetesen pedig Tks. király-bíró Pálfi Elek urnak azért, hogy Elek fiát promovealtatni akarta s a fiam is el ne maradjon, én megengedtem, de aztán házamnál ugyan rigorosum examenre vontam, láttam, hogy mind a syntaxisba, mind kivált a constructióban deficial, arra vettem, hogy még esztendeig maradjon meg a syntaxisba. Nagy kedvetlenséggel, de csakugyan reá vettem anynyival is inkább, mivel a promotusok közül legalsó volt. A Tiszt. professor urtól és classis praeceptortól megkivántam azt, hogy mint már promotushoz rajta senkinek locussa elvételével jussa ne legyen, melyben az az előre való nézésesem van, hogy deákságot érvén, legelső lesz annak idejében s praeceptorságot nyerhet.“

Mennyire másként gondolkoznak most rendszeren a szülők, midőn a legtöbbben azt szeretnék, hogy gyermekök egy év alatt kettőt is végezzon, s ha egyet-egyét az iskolában osztályismétlésre utasítanak, ebben méltatlanságot látnak s üdözést keresnek. Ez az oka aztán annak, hogy sokan igazán száraz lábbal mennek keresztül a tanulói pályán. Lám, a gyermeke boldogságát munkáló szülő inkább maga meghosszabbítja a tanfolyamot, csakhogy gyermeke kellő alaposzággal haladjon feljebb. A nyári szünidőre különben Kelemen atyja a német nyelv tanulása végett Segesvárra vitte s egy Tájsz nevű szabóhoz helyezte el, egy német tanítót is fogadván melléje.

A következő isk. évben (180^{4/5}) tehát még az syntaxisi osz-

tályban maradott Kelemen. Ez évről a diariumból a következő két jegyzést veszem ki, mint az atyai és anyai érzés egymást kiegészítő jellemvonásait. Az egyik ez: „Egy héttel karácson előtt haza jött, a midőn megpróbálgatván, nagy kedvetlenségemet tanultam tanulásában, mert noha promotus volt a poesisra, de most is gyenge a syntaxisba, kivált a Ravisiust kedvem szerint exponálni s construalni nem tudja, s azért mig itthon innepelt, szorgalmatosan minden nap exponaltattam s construaltattam vele a Ravisiust, s ugyan a fejére parancsoltam, hogy ugy tanuljon, hogy minden holnapban számot veszek.“ Ez az atyai szeretet! A másik ez: „A midőn abban fáradoznék, hogy caniculára viszont Segesvárra viszem német nyelv tanulás végett, nékem ugyan a fiam Benjamin semmit nem bátorkodott jelenteni, de az anyjának keservesen panaszkolta, hogy a miólta 1801 házamból tanulás végett kiment, soha házamnál nem caniculázott, most igen szivvel caniculázna. Látván az anyja nagy szomorúságát, reám támadott, hogy mit kinzom kedves fiát oly megszűnés nélkül, én is hát látván a kedvetlenséget le hagytam elvitelét s itthon caniculázott.“ Ez az anyai szeretet!

A midőn 1805 szeptember elején Kelemen az atya Sz.-Kereszturra beviszi, ezt jegyezi be diariumába: „A Tiszt. professor urat azon kértem, hogy noha már mint a poesisra promotusnak nem kellene ugyan praeceptor, de mégis méltóztatnék neki egyet denominálni, a ki a poesisba initialja, denominalta azért kőrispataki Kiss Istvánt, kinek egészen korbácsa alá adtam s kértem, hogy nem nézve azt, hogy poeta, épen ugy tractalja, mint egy classistát.“

Sz.-kereszturi gymnasiumunkban a poeta ugynevezett deák lett s a megszabott egyenruhába öltözött. Hogy ez a Kelemen tanulókorában miből állott és mibe került, kitűnik a diarium következő soraiból: „Mig a szüreti vacation itthon volt, következőn a frequentatio ideje, elkészitettem deáknak, magamnak levén egy valamennyire viseltes dolmányom, ezt mente formálag csináltattam, posztót csak az ujjának vettem, vettem bállést, báránybőr prémet egész készületet és a szabót kifizettem, in summa constalt 18 rf; egy uj dolmány minden készületével constal 13 rf. 30 kr; egy öv 2 rf; egy uj nadrág 8 rf 30 kr.“

A szigoru atya, ugy látszik, nem nagy reményt táplált deák fia iránt, mert ezt írja 1806 febr. 6-ról: „Megértvén gyengélkedő egészségét, feleségem szekérrel utána ment s haza hozta, kinek hazajövetelével alig irhatom ki mely nagy szomorúságot találtam fiamban, mert megparancsoltam volt neki, hogy minden heti exercitiu-

mát nékem mutassa elő, hadd látnám, mi előmenetele legyen a poezisba; de a 1-a sept. usque 6-tum febr. csak hármát tudott nekem előadni, melyért midőn keményen dorgáltam volna, hol betegségével, hol kopasz mentégekkel fedezte negligentiáját; e felett ugyan nekem semmit nem mondott, de az anyjának azt beszélette, hogy ő hiába tanul, nem fog az elméje. Ekkor már valójában megszomorodtunk mindketten és elvégeztük, hogy ha látjuk a tanuláshoz kedvetlenségét, ne költünk hiába, hanem adjuk kézi mesterségre. Megváltik, mit szül az idő.“ S lám, az idő megmutatta, hogy a kitartó gond és fáradtság még sem volt hiába való!

Ám mert az atya sem elégedett meg fia mentegetődzéseivel, sem azon nem lágyult meg a szive, a mivel a gyermekek az anyákat annyiszor léfegyverzik, hogy nem fog az esze; hanem a mint a fiu jobban lett, visszavitte az iskolába s gondozását mind a praeceptoraknak, mint a professornak komolyan lelkökre kötötte. Ez alkalomból ezt írja: „Ekkor a privatus praeceptorát megdorgáltam és megmondottam, hogy septembertől fogva 3 exercitiumnál többet nem láttam s kértem, hogy tégyen szorgalmasabb vigyázatot; ő ugyan mentette magát, de nagy titkon csakugyan kimondotta, hogy a professor az oka, mert egy hónapban sem dolgoztat exercitiumot, vagy ha dolgoztat is, bekéri magához, de igen ritkán olvas és ad ki vagy egyet. Én azonban professor Szabó urhoz is felmentem, szomorúságot megmondottam s még pedig mivelhogy nagyon meg voltam szomorodva, igen vastagon; s kértem, hogy másképpen vigyázzon deákjaira, mert sok a panasz excessusaiért, s e felett csak úgy tanulnak a mint akarnak. Ezért a professor reám úgy megharagudott, hogy sokáig mérgeződvn, még gyermekemen is érzettem, hogy boszszuállását kimutatta.“

Ez utóbbi jegyzék nem igen kedvező ítélet Szabó tanárunkra nézve, kinek a sz.-kereszturi gymnasium alapítása körül tagadhatlanul nagy érdemei vannak. Nála nélkül valószínűleg még évekig pangott volna a sz.-kereszturi gymnasium kérdése, melynek felállítását még 1793-ban meghatározta volt a h.-almási zsinat; tényleg azonban csak 1795-ben nyert életet, midőn oda az akkor Göttingából hazakerült Szabó, mondhatni a jó remény fejében tanárnak vállalkozott. Igen lehető azonban, hogy Szabó sokkal inkább el volt foglalva az iskola felállításának anyagi érdekeivel, minthogy kellő gondot fordíthatott volna a tanításra is, mert Kelemenről sem tehetjük fel, hogy egészen alaptalanul ítélte volna felette.

Különben nemsokára megvigasztalódott a megszomorodott atya

is. Még ugyanazon év mártius végéről ezeket jegyzi fel diariumába: „A professornak megírtam, hogy bocsássa haza, mert magam készítettem volt neki értelméhez mérsékelt egy könnyű predikatiót, azt legelőbb prédikálván el a szt.-mihályi templomban, elmondása felett örömemet találtam s adtam neki 1 r. frtot; az édes atyám pedig, kit láttam, hogy a templomban örömkönyveket hullat, adott neki egy ezüst máriást.“

Az 180⁶/₆ isk. év végén a nyári szünidőt Kelemen ismét Segesvárt töltötte a német nyelvben leendő előmenetel végett. A következő isk. évre innen ment be egyenesen a gymnasiumba s nem-sokára tanítványt is kap a keze alá.

Szép világot vet atyjának jellemére ide vonatkozó jegyzéke 1807-ből. „23-a januarii — így szól az — a gazdája nálam járván, egy levelét mutatja, melyben írja, hogy gagyi Tks. Pálffi János Kűs Lászlótól fiát elvevén, a fiamat denomináltatta praeceptorának s kinyilatkoztatta, hogy csak kenyérről legyen gondja, mert fiával minden nap kétszer fött étele lészen. Én ezen a dolgon nem kaptam a legnagyobb örömemet mind azért, mert Pálffi János ur bajos természetét ismerem s a fiát fiam úgy nem tractálhatja, a mint a scholai regula hozza, s hátha néki is úgy lesz dolga mint Kűs Lászlónak, de azonban azt is véltem, hogy talán ő supplantalt és azért szomorított meg Kűs László, csupán ezen dologért lementem s meggyőződtem, hogy fiam ártatlan abban.“ Ehez hasonló megjegyzés még több is van a diariumban. Egy helyt ismét azt írja: „Jóllehet patronushoz elmehetett volna, de magam meghagytam, hogy mintsem nálanál szegényebb legén spartáját praeripiálja, inkább jöjjön haza ünnepelni.“ Mennyivel más szellem uralkodik ma a társadalomban, a hol lehet, egymás kezéből kapkodván ki az emberek a kenyeret! A Kelemen atyja nem kívánja, hogy fia a mások megrontásával boldoguljon, sőt óva-inti, hogy a szegényebbek útját ne állja el. Mind a mellett fia mint diák maga is szerezgetvén valamit, erre nézve arra utasítja, „hogy a mit patrociniumból kap és tanítványaitól, semmit abba el ne költsön, gyűjtse meg, hogy mikor Kolozsvárra mégyen, legyen pénze és ne legyen másoknál alább való, mert ő, mintha semmi patrociniumot nem kapott volna, minden szükségét kipótólja, csak jó igyekezetét lássa.“

Ez időtől kezdve mind több öröme telik az atyjának fiában. 1808 jun. végén azt jegyzi fel a diariumba: „Az előtte levő diákok Kolozsvárra levén menendők, exactornak választatott s annál fogva a syntaxisták praeceptorának. Én ebben igen nagy örömemet találtam, mert

jöllehet vagyon egy kicsin jövedelme, de igen nagy nyereségnek tartom praeceptorságát, hogy a syntaxist revocalhatja.“ Bizonyára nem kevesebb örömmel jegyezte fel 1809. februárius havára ezt is: „a szolgámat leküldöttem, ki vitt bőrös pecsenyét, kalácsot stb., de azt izente hogy többet ne küldjek, mert tanítványaitól annyit kap, hogy élelmére elegendő;“ az isk. év végén pedig ezt: „Caniculára haza jövén, örömmel néztem azon gondoskodását, hogy Kereszturt laktában gyűjtött magának 100 mforintokat.“

Kelement az atya 1809-ben Kolozsvárra hozza. Mellőzve itt is a diariumnak azon részét, mely a főtanodába lépendő ifju kikészítésének költségjegyzékét foglalja magában és a melyben első helyen áll az édes anya által készített tisztességes 3 pár változó, derekaj uj párnákkal és lepedőkkel, takaróul egy pokrócz, azután jó a segesvári 3 petsétü posztóból flanel bélléssel készített nadrág (18 rf); egy uj kordován-csizma (10 rf.) és egy fejelés-csizma (4 rf.); a maga pénzéből vett posztó lájblí, melylyel nem régen csináltatott mancses-ter lájblit meg kell kimélni, ugyancsak a maga pénzéből vett dolmánnak való posztó, végül az élelmi szerek, a mi a háztól kitelt: buza, szalonna, turó, aszaltszilva s. t. b. a professoroknak szánt 22 kupa szilvoriiumig — csak az atyai intésnek közlésére szoritkozom, melyet a Felek tetőre kiérve adott fiának, a mint csak ketten menének az uton,

„Kedves fiam — így hangzik ez — im az a város, melynek eddig csak hírért hallottad, az melyet még minek előtte megismernél, én tégedet négy dolgokra akarlak inteni.

Első az, hogy ez a város külső tekintettel, szépek ennek lakossai, de tisztesség a jóknak, sok itt az erkölcstelen személy. Mi vesztegeti meg jobban s erősebben a legszebb ifjat is, mint az ezekkel való társalkodás, megzavarja a tanuló elmét s minden józan gondolatot megháborít, a tanulásban való előmenetelnek a legnagyobb akadály, de mindenekfelett megfertőzteti a lelket s Istennek nem áldását, hanem átkát vonja maga után; az én szemeim nem őrizhetnek tégedet s nem láthatnak, de lát a mindeneket látó Isten, azért intlek tégedet, hogy eltávoztasd és ezen én atyai intésem légyen szemed előtt.

Második a miről intlek az: hogy e mostani erkölcstelen világban sokan nem tudom micsoda zászpától megrészegedvén, kezdetek phantázirozni nem tudom micsoda naturalismusba, úgyhogy az Isten szép teremtését is csak a természetnek tulajdonítják, sőt az Isten lételéről is kételkedni kezdettek, az Isten fiának a Krisztusnak világra való jövele éppen fabula s nevetség előttök, a feltámadás-

ról tudni nem akarnak, s több eféle tévelygéseket lehet tőlök hallani; az ilyenekkel ingyen se társalkodjál, legyen az ilyen előtted mint a bálványimádó vagy annál is utálatosabb, én semmi efélének követségét benned ne tapasztaljam, egyébaránt atyai segedelmemet tőled örökre meg fogom vonni. Emlékezzél meg a te teremtődéről s legfővebb kötelességed legyen nevének tisztelete s imádása; ez vett fel engem a porból, ez adta nekem oltáráról azt a kenyeret, melyet én is adtam neked taníttatásodra; ezen intésemet is irjad be szivedben.

A harmadik intésem: jól tudom én mely sok ifjakat rontott meg a koczka, a pénzbe való kártyázás, úgy hogy pénzekből ezen csalárd mesterség kifogyatván, tanulásokat kénytelenítették félben szakasztani és czélt nem érven, löttek a legszerencsétlenebbek. Erre, édes fiam, én néked csak egy krt se adok. Mig pénzed erszényedben van, azt tudod, hogy tied, de mihelyt koczkára tetted, már kérdés alá jött tiedé vagy másé. Ebbe ha beleelegyedésedet tapasztalom, mindjárt bedugul a forrás, mely boldogításodra eddig kibuzgott.

Negyedik intésem az: hogy tiszt. professoraidat s minden előljáróidat becsüljed, azoknak szavakat fogadjad és a legnagyobb igyekezettel s szorgalmatossággal tanulj, mivel én nekem a világon majd semmi jószágom, vagy legalább igen kevés vagyon, abban akarok neked jószágot hagyni, melyből holtig élhess, ha taníttathatlak s te is jól tanulsz.

Ezek a négy pontok fiam, melyekre én téged atyáiképen intelk; ezeket irjad fel a te szivedbe s arról gondolkodjál, hogy Istentől áldást vehess.“

Tanuló ifjaink ezt az atyai intést ma is megszivelhetik.

Kelemen, mint kolozsvári tanuló, az 180⁹/₁₀ első isk. évben, úgy látszik, semmi beneficiumban nem részesült, élt a maga megtakarított 100 mfrtjából s abból, a mit hazuról kapott; a nyári szünidőt otthon töltötte a diarium szerint „atyjának terhes gazdaságában segítve, a mit lehetett.“ A következő 181⁰/₁ isk. évben már legatiót kap, husvét innepét azonban otthon töltve, a passiót kétszer elmondotta, egyet prédikállott; miről atyja ezt jegyzi fel: „látván activitássát, nem kevés örömet találtam benne. Hallgatóim is beszéleték, hogy abból még az atyja helyett szt.-mihályi pap lesz.“ „Juniusban — írja hátrább — Tiszt. rector professor Körmőczi ur (ugyancsak a diariumban egy helyt arról is megemlékezik, hogy Körmőczinek az etymológiától a rhetoricaig ő volt a tanítója) visitalván ezen kereszturi széket, szavaiból értettem, hogy munkába vette, hogy Maurer

urfi fiam praeceptor-sága alá adatnék; de csakhamar Superintendens Tiszt. Lázár ur nekem küldött levelében bizonyossá tett, hogy consistorialiter denomináltatott Maurer urfi nevelőjének, ekkor maga is megírta, mindezekben nagy örömet találtam, nemcsak azért, mert már életére nem lesz gondom, hanem mindenekfelett, hogy a Consistorium ötlet arra érdemesnek ítélte s ennél fogva reá tött költségem, fáradtságom megjutalmaztatásának e lött első zsengeje. Isten többeket s nagyobbakat is engedjen nekem, hogy mig meghalnék, látnám kedves fiamnak jó állapotját.“

Ha szinte már önjerején is megélhetett Kelemen az iskolában, atyja nem szünt meg koronként az eddigi módon küldözgetni számára. A többek között 1812-ben 100 bankó forintot küld, melyről így emlékszik meg diariumában: „Jóllehet nékem (a melyet igen okosan cselekedett) nem igen alkalmatlankodott a kéréssel, de én mégis tudtam azt mi a collegiumi élet, azért anélkül, hogy kért volna küldöttem neki bankóban 100 rf, mert jóllehet a bankó devalvalodott, de még eddig adásban vevésben a régi mód szerint él az ország ezzel.“ Ugyancsak ez évről írja: „Caniculára erősen vártam haza, de nem jött, mivel 1° nyári deáknak tartozott ott maradni 2° thecariusnak denomináltatott; azonban az egész caniculán az universitasba a marha orvosi mesterséget (veteraniat) frequentalta, a kimeendő diáktól küldöttem s. t. b.“

Fennebb már említve volt, hogy Kelemen beteges gyermek volt, s mint kereszturi tanuló e miatt többször hazavitték a szülői. Ugy látszik, hogy mint ifju sem dicsekedett kiváló egészséggel; mert 1813-ban atyja ezt írja diariumába: „Pünköst innepére Gagyba jött innepelni, de mind professoraitól mind patronussától kinyerte magát, az innep előtt egy héttel haza jött, az innep után mindjárt a borvizre vittem a doctorok javaslásából. Három hetet töltvén a borvizen, örömmel néztem egészsége helyreállítását; de — folytatá tovább — szomoruan értetem, melyet nekem is, anyjának is jelentett, hogy ő nem akar belső ember lenni, holott én látván, hogy a természet azon ajándékai mind meg volnának benne, melyek egy belső emberbe megkívántatnak, egészen annak akartam szentelni, de sok kérés mellett is állott feltételénél és javaslásom el nem fogadta.“

Szegény jó öreg! Képzelem, mily leverő volt atyai szívére fiának eme nyilatkozata, hogy ő nem akar belső ember lenni. Bizony, pedig ha pap lett volna, eddig az ő prédikációit is mind elfelejtették volna még hallgatói is, mig azok az áldozatok, a melyeket ő rakott le az egyház oltárára, örökre megmaradnak s messze századokon túl is hirdetni fogják a Kelemen nevet!

De térjünk vissza a diariumhoz, melynek már vége felé járunk s a melyből még csak a következőket közlöm:

1814. augusztus. Végezvén a collegiumot, augustusba haza jött, levén célja a cancellariára menni, akkor az anyjával szekeren kivitem Vásárhelyre.

1815. Egy csikót ígértem neki, melyet eladtam 51 rf azaz mf. 61 dr. 20, ezt neki kiküldöttem. Még előbb facultáltam vala, hogy ernaicei kicsiny jószágocskámból annyi búzát vigyen, mennyi élelmére elegendő.

1816. A múlt nyáron az Erdélyből Bukovinai havasokon ut csináltató comissioba lévén, szépen profiterozott magának, de mit és mennyit kapott, mivel nem tudakoztam, nem is mondotta, azt tudom, hogy két nyáron levén ott, első nyáron 50 garas, utolsó nyáron 5 rf. diurnumot kapott.

Karácsonra jött haza, mikor elment, elvitte csikóját, adtam neki egy pár kengyel vasat, egy pár pistol tokot . . . elvitte egy pár pistolomat, de ezt nem adtam neki, mert még megkellhetik valamelyik fiainak . . . adtam egy nyeregfat

Censurázván a cancellárián, Báró Wesselényi Miklós ur praefectusának méltóztatott kiválasztani, végezvén azért a Cancelláriát, oda ment. Ezzel én is bévégeztem fiamra Benjaminra tött költségem feljegyzését, de nem végeztem be költségemet mindaddig mig élek s neki szükségét látom. Summa 1400 rf. 20 kr.“

Itt végződik a diarium; de nem az Aranykönyv, melyet a következő berekesztés zár be:

„Im, édes fiam Benjamin, költségem, fáradságom körülöttem édes anyáddal tött szorgalmatoskodásunk jele, vagy mondhatom annak ha csak valami részecskéje. Ugyanis, meggondolhatja egy józan gondolatu ifju s te is azok közül, hogy ennyi költségen egy magzatot felnevelni, világ eleibe kiállítani, szárnyára bocsátani nem lehet. Csak azt vedd gondolóra, születésed után a 9-ik esztendőben kezdettem feljegyezni reád való gondoskodásom, hát 9 esztendeig mi gond van egy neveletlennel! mi költség! mindezeket feljül muló nyughatatlanság, vajjon nem tanubizonyság-e az az emlé, melyet ezen jegyzésem kivül szoptál! nem kiáltanak-e azok az én reám s édes anyádra nézve nyughatatlan éjszakák, melyeket körülöttem tett gondoskodásban csendes álmunk megszakasztásával ébren töltöttünk és te édes atyai és anyai gondviselés nélkül nem szükkölködtél. Mi mégis ha csak gyámoltalanságra nem jutunk, csak fiui engedelmességet s tiszteletet kívánunk.

Mivel pedig az Isten minket hat magzatokkal áldott meg, vajjon jut-e mindegyiknek annyi mint neked, mivel a pénz summát sokkal feljül haladja pénzzé nem tött élelmed s ruházatod, melyeknek e jegyzőkönyvben csak némely részit látod; de ha jutna is, vajjon élek-é én addig, mig azokat bármint tégedet szárnyokra bocsáthatom; adhatok-e azoknak bár annyit mint neked adtam. Ha az isteni szent rendelésből életem vége idő előtt léjend, bedugul a forrás, mely ha nem felette bőven is, de szakadatlanul kibuzgott a te boldogításodra, pedig ezt a többek felett te csak egyedül meritetted s ennél fogva te csak egyedül léssz boldog; te szárnyadra bocsáttatol, ők még tollatlanok; te élhetsz, ők nyomoroghatnak. Ebben az esetben a mindeneket látó szent Istennek szemei előtt kötöm neveletlen magzatimat lelkedre, a leányokról is gondoskodjál; de minthogy az Isten azoknak szállást s világi örökséget hamarább rendel mint a fiaknak, Sámuel és Elek kedves fiaimnak, fizesd le azt a kölcsönt, melyet édes anyáddal hogy neked adtunk, e jegyzőkönyvecskében feljegyeztem; elég marad még ezen kívül neked; mindaddig fizesd pedig és tanítsd, mig az Isten nekik kenyeret rendel, melyet ha nem cselekednél s a háládatlanság, (melyet nem reméllek) azonban módod van benne, elfelejtené mondom veled atyai jószívűségemet és a tehetlenség miatt kedves gyermekeim tanulásukat félben szakasztanák s e világon bujdósok lennének a te segedelmezésed megvonása miatt, az az Isten, kinek szemei láttak, mely szorgalmatossággal s sok fáradtsággal tanítottalak tégedet, igaz ítéletet teszen énközöttem, te közötted s gyermekeim között. Ha pedig az én rendelésemet megtartod, nekik a szükségéseket, módod levén benne, kiszolgáltatod, addig mondom, mig az Isten nekik kenyeret ad, az az Isten, ki engemet a semmiből felvett, ki nekem érdemetlennek oltáráról kenyeret adott, adjon neked is mind világi mind következendő boldogságot, bővitse rajtad áldását.

Egy vagyon még, édes fiam, melyről, hogy rendelésemet megtartsad, parancsolom. Látod, édes fiam, e mostani időben, hogy csak két magzatja legyen egy atyának, ritka azok között a békeség, ritka az atyafiu szeretet, van inkább sokakban megorvosolhatatlan atyafiságtalanság s gyűlölség. Hát ugyan miből esik meg ez? Valójában nem egyébből, hanem kinek kinek a maga jussával való meg nem elégedésből s ha csak egy fillérrel is meg nem csalhatja egyik a másikat, már nem szereti azt, a kit meg nem csalhatott, pedig azért halálosan gyűlöli am azt, nem kell az igaz osztály, hanem egyik még az atyának is azt emlegeti. a mi vagyon Luk. 15: 39—30. Hát a ki-

nek hat gyermeket ad az ur Isten mint nekem, vajjon lesz-e azok között békesség, minekutánna a mindenek után elmenyek s szemeim reájok nem vigyázhatnak, igen, édes fiam, ha szörszált nem hasogatok, igen, ha egyik a másikat el nem kívánja, igen, ha azt nem hányjátok egymásnak: neked az atyám többet adott mint nekem. Én ki magzatimat egyaránt szerettem, atyai szívemet is közöttök egyaránt kívántam megosztani, de mégis történhetett, hogy a gyengébbet többel segíthettem, hozván azt a környülállás is, de mégis a kinek legkevesebbet adtam, sok mértékben többet adtam, mint az atyám adott nekem, a ki tiz esztendő s koromban Toroczkóra vitt, arra a kenyérre, melyet mindennapi kántálással kaptam házonként, onnan ő esztendő mulva Tordára, az hol azzal tanultam, a mit Toroczkón gyűjtöttem volt, onnan Kolozsvárra mentem, az hol novitius deák koromban édes anyám meghalálózván, egy ros asszonyt vett el az atyám, kitől egész életemben nem többet csak egy lábravalót se kaptam, egy nap kapálni mentem s egy héten aval tanultam, a mit kapálásomért adtak; egy szóval, mely sanyarusággal tanultam, ki se irhatom, mégis tanultam s édes atyámat, kit ti is tudtok, utolsó öregségében tiz esztendeig örömmel tartottam. Mivel, édes fiam, mi téged nem így tanítottunk, a nagy Isten szt. nevére kérlek a mi emlékezetünket ne homályosítsátok meg holtunk után atyafiságtalanságtokkal; türjeteek egymásnak, meggondolván azt, hogy keveset hagyunk ugyan nektek osztályul, de nekünk anyátokkal atyáink annyit se hagytak, magunk sokszor szükölködtünk, mégis a tieteket kiszolgáltattuk s a mit lehetett, adtunk, hogy a tanulás által titeket boldogokká telessünk.

Végre atyai rendelésemet és áldásomat azzal rekesztem bé: az Isten az Izsáktól Jákobra szórt minden áldását teljesitse rajtatok. Legyen az atyafiui szeretet olyan tiköztetek, mint a balzsamolajnak szagja s minthogy a békességesek között áldást parancsol az ur, bővitse rajtatok áldását s áldjon meg titeket a magosságból kívánja

Édes atyád N.-Ernyei idősb Kelemen Benjamin m. p. ekkor a szt.-mihályi unitárius ekklézsia papja és édes anyád Nagy Susanm m. p.

Eddig az aranykönyv, melyet Kelemen Benónk élete végéig nagy becsben tartott. Ugy vélem, hogy megismertetése sem volt minden érdeknélküli. Ki merné kétségbevonni, hogy ez aranykönyvben gyökerezik a nagy emlékü férfiu jellemének sok szép és nemes vonása, melyekért neve közöttünk mindég tisztelt lesz?

FERENCZ JÓZSEF.

EGYHÁZTÖRTÉNELMI ADATOK. ¹⁾

LXXI—LXII.

Virasztásaim.

XI—XII. ²⁾

Ez alkalommal ismét két oly adatot közlök, mely történetileg igazolja azon tényt, hogy a Jezsuita szerzet az unitárius hitelv és hitfelekezet kiirtására maga közvetlenül, vagy a fejedelmek által rendszeresen törekedett, s célja elérésére új meg új eszközöket gondolt ki.

XI.

Első a Náprágy Demeter, előbb magyarországi, később erdélyi választott r. katolikus püspök II. Rudolf római császárnak s magyar királynak adott új irányu tanácsa.

Báthori Zsigmond 1595. Erdélyt szerződésnél fogva, mi Magyarország törvénykönyvébe is fölvétetett, ³⁾ a császárnak, mint magyar királynak fenhatósága alá engedvén: az oda kijelölt új püspök

¹⁾ Tisztelt Szerkesztőség! E rovatban „*Virasztásaim*“ czim alatt ez időszaki irat 1875. évi X-ik kötetében, a november-deczemberi füzet 392—95 és 399-400 lapjain két latin oklevélet közöltem, mikben oly botrányos sajtóhibák maradtak, hogy úgy hagynom irói hitelem s lelkiismeretességem nem engedi. Kérem e kiigazításra legyen szives itt tért nyitni.

Első oklevél. 392 lap alulról 2. sor: labore helyett: langvere olvasandó; 394. lap 1 sorában duretur helyett: daretur, 5. sorban labefacturetur helyett: labefactaretur, 7. sorban putebat helyett: patebat, paret helyett: pafet, 9. sorban Decretu helyett: Decreto, 11. sorban quavis helyett: quovis, 25. sorban intentia helyett: intentio, 26. sorban deficientes helyett: deficiente 4. sorban alulról fidei helyett: fidei.

A 395. lap 1. sorában alterationes helyett: alteraciones, 9. sorban Altissima helyett: Altissimae, 12. sorban Alvinciana helyett: Alvinciana, 13. sorban consolveri helyett: consolari, 14. sorban Svadet helyett kis s-sel: svadet, 26. sorban debes helyett: dabis olvasandó.

Második levél. 399. lap 12 sorban reducti helyett: redacti, a 15. sorban debilis helyett: debitis, 23. sorban monumentum helyett: nocimentum olvasandó.

²⁾ Hly gyűjtő czim alatti legutóbbi közlésém látható a KERESZTÉNY MAGYAR VETŐ 1876. XI-ik kötetében V. szám alatt 255—269. lapokon.

³⁾ Látható a Corpus Iuris-ban időrendi helyén.